

УДК 316.334.37

І. В. Шапошникова
доктор соціологічних наук, доцент,
декан факультету психології, історії та соціології
Херсонського державного університету

ТРУДОВА ТА ПРОФЕСІЙНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІ ЯК ЕЛЕМЕНТИ КУЛЬТУРНОГО КАПІТАЛУ

Освіта є особливим суспільним процесом, що виявляє сукупність складних педагогічних відносин під час підготовки майбутнього фахівця для ринку праці.

Важливим показником успішності трудової діяльності в сучасному суспільстві науковці визнають зростання рівня культурного капіталу, процес створення якого нерозривно пов'язується із цінностями й нормами, яких набуває індивід у процесі. Тому дослідження зв'язку між культурним капіталом і трудовою соціалізацією є важливим для наукового осмислення.

Мета статті – дослідити взаємозв'язок культурного капіталу та трудової соціалізації випускників вищих навчальних закладів. Завданнями дослідження є виявлення підходів теорії культурного капіталу, аналіз класифікацій культурного капіталу, з'ясування рівнів культурного капіталу та їх функції під час трудової й професійної соціалізації молоді.

Теоретичні та методологічні основи теорії культурного капіталу сформульовано в роботах Д. Белла, М. Вебера, Е. Гідденса, Е. Дюркгейма, О. Конта, Ф. Ліста, Г. Маклеода, А. Маршала, Дж. Мілля, В. Парето, А. Сміта, П. Сорокіна. Серед праць вітчизняних дослідників можемо назвати розвідки Л. Ази, А. Горбачика, О. Демківа, Н. Коваліско, Н. Костенко, С. Макеєва, А. Ручки, М. Соболевської, М. Туленкова. Ці дослідження ґрунтуються за трьома концептуальними напрямками: соціокультурними суб'єктивно-ціннісними теоріями, концепціями освіти розвитку культури та теоріями культурного капіталу. Представниками парадигми соціокультурного суб'єктивно-ціннісного підходу є Д. Белл та Е. Гідденс, у роботах яких зазначається, що найважливішим елементом соціокультурної характеристики людини в межах соціологічної парадигми є її ціннісні пріоритети. Спираючись на переконання Д. Белла, можна констатувати, що в сучасному суспільстві цінності населення відображають культурні елементи минулих «стадій» соціальної еволюції. Причиною такого співіснування є інерція соціальної культури, зокрема, співіснування є причиною багатьох соціальних колізій [11]. Вибір професійної сфери діяльності, відбуваючись у зазначеній парадигмі, значною мірою «спізнюється», що саме викликає ціннісні колізії, зумовлені помилковим професійним вибором.

Соціологи дійшли висновку, що культурна капіталізація виявляється в системі широкого контексту соціальної діяльності. Ми розглядатимемо вияви культурного капіталу насамперед у системі позабіологічних регуляторів людської поведінки (норм, цінностей, установок) у різних сферах життєдіяльності. Однією з найважливіших функцій культури є адаптація людської поведінки до навколишнього середовища, яке постійно змінюється внаслідок технологічної й соціальної модернізації. Фактично культурний капітал створює передумови для динамічних змін осіб, яких наділено ним відповідно до змін у сфері праці. При цьому сам процес набуття норм і цінностей у сфері праці може розглядатися як трудова соціалізація.

У межах досліджуваної концепції розроблялася парадигма ціннісних економічних пріоритетів, а також теорії культурного розвитку трудового потенціалу. Дослідники цього напрямку аналізують вплив ментально-ціннісних компонентів економічної поведінки на процес прийняття трудових рішень, а також обґрунтовують взаємозв'язок і взаємозалежність процесів розвитку економічних цінностей особистості та ефективність реалізації економічної поведінки акторів. Представники теорії соціокультурних цінностей формують пріоритети раціонального вибору індивідів, включають ціннісно-нормативний контекст у процеси розвитку різних моделей економічної поведінки акторів праці. Згідно із цим підходом культурний капітал перебуває в ціннісних характеристиках людини, цінності визначають стиль соціальної поведінки, що характеризує рівень соціальної капіталізації здатностей індивіда.

У сучасній літературі наявні спроби класифікації культурного капіталу [4; 7]. На нашу думку, можна доповнити розроблену класифікацію та представити культурний капітал у формі цінностей, які умовно класифікуються на такі групи: цінності, пов'язані з предметами (матеріальні, споживацькі); цінності явища суспільного буття (суспільно-політичні цінності); цінності, пов'язані з міжособистісними стосунками (сімейно-побутові, комунікації поза родиною); поведінкові економічні цінності (цінності, що формують економічну поведінку індивіда).

Проте цей напрям дослідження культурного капіталу не позбавлений певних недоліків. По-перше, культурний капітал розглядається переважно

у формі культурного потенціалу, цінності визначаються як важливий параметр дослідження цього явища. Дослідники абстрагуються від таких важливих форм культурного капіталу, як соціальні норми, принципи, стилі соціальної поведінки. З огляду на те, що відповідні норми й цінності є набутими в ході соціалізації, сам процес їх формування та розвитку дослідити практично неможливо. По-друге, узагальнене й досить розширене розуміння авторами процесів капіталізації культури в межах суспільної постмодернізації на сьогодні є недостатньо дослідженим. Відповідно, капіталізація може розглядатися як спектр соціальної поведінки індивідів, орієнтованих на досягнення максимального економічного зиску (в економічних і трудових практиках). При цьому в чинних концепціях трудові й економічні дії не виділяються як основні форми капіталізації соціальної культури.

У межах соціологічних освітніх культурологічних концепцій досліджується не лише зміст культурного потенціалу населення, а й форми його освітнього накопичення [1; 9; 10].

П. Бергер та Т. Лукман уперше дослідили зв'язок людини з навколишнім соціальним середовищем як взаємодію актора із соціокультурним порядком, розуміючи «людську реальність як реальність соціально сконструйовану» [1, с. 302]. У цьому виявляється подвійність позиції авторів. З одного боку, у межах цієї концепції людина має свою, внутрішню притаманну їй природу, що трансформується залежно від рівня відкритості навколишнього світу, характеру впливу соціального середовища на індивіда. З іншого боку, людина об'єктивно конструє власну свідомість, свій стиль поведінки «і тим самим створює саму себе» [1, с. 83].

У результаті функціонування механізму соціокультурного споживання у сфері освіти створюється так звана «озвичайнена діяльність». Чим ширшою вона є, тим більше можливостей для реалізації культурного потенціалу в системі соціальних рольових практик, спрямованих на отримання індивідами вигоди. Останнє й визначає вияв культурного потенціалу у формі культурного капіталізованого ресурсу. На наше переконання, актуальною для вищих закладів освіти є теза, запропонована В. Ярською для шкільної освіти, що освітні заклади являють собою сполучну ланку між мораллю індивідів та суворою життєвою мораллю в суспільстві. Основна соціокультурна функція освіти реалізується шляхом навчання й передачі суспільних норм і цінностей. У сучасних умовах навчальні заклади реалізують соціокультурну функцію, спрямовану на формування соціально значущого культурного потенціалу індивідів. Тому навчальні заклади виступають соціальними системами, моделлю суспільства, що допомагає акторам набутти моральні принципи, со-

ціальні норми, навички спілкування. Відповідно, у нашому випадку вищий заклад освіти має виступати моделлю трудового колективу, у якому має набуватися й вимірюватися реальний культурний капітал, забезпечуючи його власнику можливості для перевірки відповідності власних практик і соціального статусу, який набувається за результатами використання культурного капіталу.

Культурний потенціал перетворюється на культурний капітал у результаті взаємодії у сфері споживання освітніх послуг. Модель капіталізації культурного потенціалу є такою: «освіта (потреба, об'єкт споживання) – актор навчання (суб'єкт споживання) – соціальне оточення (соціум, трудовий колектив, професійна група, родина, групи за інтересами)». У результаті освітнього споживання формуються потенційні культурні характеристики індивіда.

Входження цього індивіда в соціальне оточення змінює параметри соціальної культури та сфери функціонування суспільної економіки, культури, інформації, соціуму, політики, групових комунікацій. Освітній культурний розвиток змінює не лише об'єкт, а й суб'єкта споживання. Об'єкт і суб'єкт освітнього споживання виступають основними носіями культурного капіталу. Їх взаємодія безпосередньо сприяє самозростанню культурного капіталу як результату вдосконалення систем соціальної дії, зростання соціального статусу, оновлення соціальних ролей.

Однак дослідження культурного капіталу як похідного від культурного потенціалу містить у собі певні труднощі й недоліки, на яких варто зупинитися. По-перше, автори звужують процес формування соціальної культури межами освітніх процесів, абстрагуючись від інших форм розвитку культури. По-друге, накопичення й культурна капіталізація пов'язується з проміжною трансформацією соціальної ролі та статусною позицією індивіда. По-третє, автори абстрагуються від соціально-економічних форм капіталізації культури, не вважаючи систему праці, трудову діяльність формою перетворення культурного потенціалу на культурний капітал, однак саме остання вбачається нам вирішальною в процесі формування трудової соціалізації.

У межах концепції культурного капіталу формується інтегрована система поглядів на проблему. Дослідники синтезують загальносоціологічні та освітні принципи й методи дослідження [2; 3; 12]. Маємо визнати, що теорія структуралістського конструктивізму є найбільш гнучкою та універсальною для пояснення процесу конвертації культурного, соціального й економічного капіталів (у тому числі під час трудової діяльності) [2; 3].

У межах цього методологічного підходу соціальна та економічна культура окремих соціальних груп являє собою форму не лише організаційної та

ділової культури, а й людського культурного капіталу. Культурний капітал визначається як комплексне соціальне явище у формі мовної культури, культурних компетентнісних характеристик людини. Знання й навички легітимують статуси та владу, підтримують установлений соціальний порядок, наявну в суспільстві ієрархію [12]. За такого підходу культурний капітал – це соціально-економічний ресурс суспільства, наділений одночасно характеристиками соціокультурного потенціалу й соціокультурного капіталу, що має властивість певної соціально-економічної ліквідності. У контексті професійної соціалізації, що відбувається у вищому навчальному закладі, фактично має місце процес конвертації економічного капіталу (у вигляді оплати за навчання) у культурний капітал.

Привертає увагу неоднорідність культурного капіталу. Соціологи доходять висновку, що культурний капітал у сучасних умовах повинен розглядатися на різних рівнях: суспільному, субкультурному, індивідуальному. Суспільний капітал виявляється на рівні всього суспільства. Він являє собою культурні якості та здатності акторів до праці. Індивідуальний культурний людський капітал при цьому характеризується як діяльнісна реалізація культури індивіда, перетворення реконверсії якісних характеристик, носієм яких він є, на основоположний фактор доступу до володіння соціальним професійним статусом, економічною владою, доходами [4]. На рівні субкультур культурний капітал характеризує окремий прошарок населення, наприклад молодь, студентську молодь, сільську молодь тощо.

Капіталізація культурного потенціалу індивідів відбувається під час соціальної трудової дії. Трудове діяльнісне застосування робітника з певними культурними якостями означає перетворення потенціалу на капітал. Культурні цінності, втілені в людині в процесі трудових відносин, трансформують її професійний статус. Саме зміна професійного статусу, отримання індивідом певних соціальних та економічних вигод визначає процес перетворення потенціалу на культурний капітал робітника. Саме соціальні механізми максимально ефективно конвертації потенціалу в капітал є об'єктами професійної соціалізації.

При цьому така концепція є фактично розвитком положень соціологічної теорії М. Вебера про те, що з'ясування людських характеристик виявляється насамперед у системі «економічної дії як формі соціальної дії» [5]. Соціолог пише: «Праця та вигода – основа розгляду культури як форми культурного капіталу. Останній і реалізується у формі доступної розумінню соціальної дії» [5, с. 626].

Відповідно, формуванню культурного капіталу як набору специфічних знань і навичок трудової діяльності має передувати процес набуття загальних знань, навичок, ціннісних орієнтацій та

норм. При цьому наявність загальних цінностей і норм практично не впливає на можливості розвитку спеціальних навичок. Тому відкритим залишається питання щодо конверсії певного набору характеристик загальної культури в культуру трудову. У такому сенсі наявність високого рівня економічного капіталу автоматично не забезпечує набуття високого рівня культурного капіталу (зазначена теза є справедливою як для характеристики культури в цілому, так і для характеристики елементів трудової культури). Необхідною в такому разі є орієнтація на первинні соціалізувальні чинники конкретного індивіда для оцінки його потенційних можливостей набуття певного культурного потенціалу.

Розглядаючи недоліки використання концепції культурного капіталу як базової для пояснення взаємозв'язку культурного капіталу з трудовою соціалізацією, необхідно зазначити, що практично відсутня можливість використання морального компонента оцінювання. Відкритим є й питання щодо впливу референтних груп на процес капіталізації потенціалу. Має місце також звужене поняття «капіталізація культурного потенціалу», що обмежується трудовою сферою суб'єкта праці. Виникає необхідність репрезентації вартісних форм як об'єктивно необхідних форм капіталізації культури. У межах цих концепцій знання, навички, вміння, цілі й цінності, на які орієнтується діяльність суб'єкта, виражаються в термінах «грошових» і «вартісних», а вже після – в моральних, етичних, соціально-економічних. Тому культура, згідно із цими концепціями, перетворюється на культурний капітал насамперед в економічній формі. Автори акцентують увагу на тому, що носій культурного капіталу отримує грошові дивіденди. І лише потім наголошують, що культурний капітал у системі соціальних відносин дозволяє людині отримувати через професійну діяльність також соціальні, моральні, етичні, психологічні, статусні вигоди. Тобто соціальна складова культурного капіталу при цьому не є основною. На нашу думку, соціальна складова культурного капіталу має суттєве значення, адже сам процес його набуття є соціальним і створюється в різних референтних групах як процес, що забезпечує соціальний успіх у певній громаді. Виключення цього процесу з аналізу обмежує гносеологічні можливості дослідження.

Кількісна характеристика культурного капіталу виявляє кількісний склад людей (різних страт населення), які є носіями культурного капіталу. Якісна характеристика має подвійний вияв. З одного боку, потенційна форма культурного капіталу – це культурні компетентнісні характеристики, знання, вміння, навички, цінності, соціальні норми, принципи, моральні характеристики, мотиви, що легітимізують соціальний трудовий статус, владу, можливість працевлаштування й

кар'єрного зростання. З іншого боку, реально накопичена форма культурного капіталу – це використаний під час праці культурний потенціал людини. Зовнішня визначеність культурного капіталу пов'язується з його впливом на ефективність праці індивідів, залежністю розвитку культурного капіталу та підвищення доходу його носія. Найважливіші компоненти змісту культурного капіталу характеризують його потенційний (культурний потенціал особистості) і реально задіяний (соціально значущі властивості, що реалізують капіталізацію культурного потенціалу особистості) компоненти. Саме потенційні компоненти культурного капіталу дозволяють його носію реалізовувати себе в системі соціально-економічної діяльності та мати відповідний соціальний статус, виконувати певну роль, мати доступ до соціальних доходів і вигод. Однак саме їх не можна оцінити до початку трудової діяльності. З огляду на те, що трудова соціалізація (як і будь яка інша) – це не просто сума зовнішніх впливів, що регулює іманентні біопсихічні імпульси, а процес формування цілісної особистості, процес професійної соціалізації, що є складно передбачуваним і практично невимірним із точки зору ефективності до початку практичного докладання трудових зусиль.

У цьому контексті принципово важливим є розмежування категорій трудової й професійної соціалізації. До трудової соціалізації ми відносимо сприйняття індивідом певної сукупності специфічних норм і цінностей, пов'язаних із трудовою діяльністю взагалі. Водночас професійна соціалізація сприяє набуттю специфічних норм і цінностей, пов'язаних із професійною діяльністю певного виду. У такому контексті первинну трудову соціалізацію може бути здійснено поза межами професійної підготовки у вищому закладі освіти протягом попереднього життя, натомість професійна соціалізація є невід'ємною частиною професійної підготовки та не відділяється від неї. Тому етап професійної соціалізації відбувається переважно в межах вищого навчального закладу.

Не вступаючи в дискусію з авторами переліку можливих агентів соціалізації, варто відзначити, що дослідники виокремлюють таких агентів соціалізації студентів: культура (40%), родина (16%), система освіти – шкільна й вузівська (15%), самосоціалізація (13%), однолітки (12%), релігія (4%) [8]. На нашу думку, у запропонованому переліку не враховується трудовий колектив, який також принципово впливає на соціалізацію індивіда, щоправда, у більш зрілому віці (зокрема, у віці, у якому індивід починає брати участь у продуктивній праці).

Важливим компонентом культурного капіталу є соціально-економічні цінності (орієнтації) індивідів. Вони являють собою складне утворення, у якому можна виділити три основні елементи:

когнітивний (елемент знання), емоційний (оцінку людиною навколишнього середовища крізь призму набутих норм і цінностей) та безпосередньо економічно-поведінковий (пов'язаний із реалізацією ціннісних орієнтацій на економічну складову поведінки особистості).

Слід відзначити, що наростальна суспільна динаміка й потреба в удосконаленні культурного капіталу має чітку специфіку в різних стратах населення з огляду на соціальні, економічні, історичні фактори. У зв'язку із цим потрібно вивчити специфіку культурного капіталу молоді, зокрема, студентської молоді як носія специфічного культурного капіталу, норм і цінностей, які не завжди збігаються з домінуючими нормами конкретних видів трудової активності (або економічної діяльності загалом).

Студентська молодь включається в соціально-економічні дії, адаптується, інтегрується, формує нові принципи взаємодії. На відміну від інших соціальних груп (у тому числі й інших груп молоді), вона не має істотної (раніше накопиченої та апробованої в системі реальних практик) культурної бази соціально-економічної взаємодії, а також досвіду ведення економічної діяльності. Її погляди не є результатом сфокусованого впливу певної ідеології. При цьому обсяг її соціальних знань і суспільного досвіду комунікативної взаємодії й ведення повсякденного життя значно поступається за кількісними та якісними показниками іншим, значно старшим соціальним прошаркам. Мова не йде про дезадаптацію, однак питання конкурентоспроможності на ринку доступу до суспільних ресурсів (у тому числі праці) у цій групі постає особливо гостро.

Студентська молодь як соціальна група є, з одного боку, активним освітнім споживачем соціокультурних цінностей суспільства, а з іншого – основним джерелом відтворення культурного капіталу українського суспільства. Від якості отриманих знань, умінь, навичок, культурних цінностей, моральності випускників навчальних закладів залежить не лише ефективність праці робітників організацій, а й прогрес в інших соціально-економічних системах суспільства. Особливість студентської молоді як соціальної групи полягає в наявності більшого розшарування за критерієм рівня соціалізації. Таким чином, виявивши підходи теорії культурного капіталу, проаналізувавши спроби класифікації культурного капіталу, з'ясувавши рівні культурного капіталу та їх функції під час трудової й професійної соціалізації молоді, можемо констатувати, що серед студентської молоді найчастіше зустрічаються або особи, які повністю включаються в усі сфери людського життя та мають активний соціальний досвід, або особи, які, навпаки, більшу частину соціального часу присвятили набуттю номінального культурного потенціалу (навчанню), унаслідок чого є дезадаптованими до більшості по-

занавчальних соціальних практик. В інших, навіть молодіжних, групах, на наше переконання, рівень такого розшарування є нижчим, а кількість осіб із «середнім» рівнем соціалізації – вищою.

Література

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Academia-Центр «Медиум», 1995. – 323 с.
2. Бурдьє П. Начала: лекции и беседы / П. Бурдьє. – М. : Socio-Logos, 1993. – 300 с.
3. Бурдьє П. Формы капитала / П. Бурдьє ; пер. с англ. М. Добряковой // Западная экономическая социология: хрестоматия современной классики / сост. В. Радаев. – М. : РОССПЭН, 2004. – С. 608–619 ; Бурдьє П. Различение: социальная критика суждения (фрагменты книги) / П. Бурдьє ; пер. с фр. О. Кирчик // Западная экономическая социология: хрестоматия современной классики / сост. В. Радаев. – М. : РОССПЭН, 2004. – С. 620–640.
4. Быченко Ю. Культурный капитал / Ю. Быченко // Человеческие ресурсы. – 2001. – № 4. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://muc.renet.ru/journal/number13>.
5. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер ; пер. с нем. М. Левиной. – М. : Юрист, 1994. – 704 с.
6. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс ; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник ; наук. ред. О. Іващенко. – К. : Основи, 1999. – 726 с.
7. Голіков О. Культурний капітал у подвійному конструюванні соціокультурних нерівностей: ціннісно-нормативний аспект / О. Голіков // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна : зб. наук. праць. – 2009. – № 81. – С. 217–221.
8. Життєві стратегії студентів НАУ: кризь призму соціології // Віче [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1671>.
9. Ильин И. Собрание сочинений : в 10 т. / И. Ильин ; сост. и коммент. Ю. Лисицы. – М. : Русская книга, 1993–1999. – Т. 2. – Кн. 2 : Наши задачи (статьи 1951–1954 гг.). – 1993. – 478 с.
10. Ионин Л. Социология культуры: путь в новое тысячелетие : [учеб. пособие для студентов вузов] / Л. Ионин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Логос, 2000. – 431 с.
11. Bell D. The Third Technological Revolution and Its Possible Consequences / D. Bell // Dissent. – 1989. – № 2. – P. 167.
12. Bourdieu P. The Education System and the Economy: Titles and Jobs / P. Bourdieu // Charles. C. French Sociology: Rupture and Renewal since 1968 / C. Charles. – New York : Columbia University Press, 1981. – P. 257–292.

Анотація

Шапошникова І. В. Трудова та професійна соціалізація молоді як елементи культурного капіталу. – Стаття.

У статті досліджено взаємозв'язок між культурним капіталом і трудовою соціалізацією випускників

вищих навчальних закладів. Автор зауважує, що вивчення проблеми обґрунтовується за трьома концептуальними напрямками: соціокультурними суб'єктивно-ціннісними теоріями, концепціями освіти розвитку культури, теоріями культурного капіталу. Зазначено, що в сучасних умовах навчальні заклади реалізують соціокультурну функцію, спрямовану на формування соціально значущого культурного потенціалу індивідів. Тому навчальні заклади виступають як соціальні системи, моделі суспільства, що допомагає акторам набутти моральні принципи, соціальні норми, навички спілкування.

Ключові слова: трудова соціалізація, професійна соціалізація, соціальні норми, культурний капітал, моральні принципи.

Аннотация

Шапошникова И. В. Трудовая и профессиональная социализация молодежи как элементы культурного капитала. – Статья.

В статье исследована взаимосвязь между культурным капиталом и трудовой социализацией выпускников высших учебных заведений. Автор отмечает, что изучение проблемы обосновывается по трем концептуальными направлениями: социокультурным субъективно-ценностным теориям, концепциях образования развития культуры, теориях культурного капитала. Отмечено, что в современных условиях учебные заведения реализуют социокультурную функцию, направленную на формирование социально значимого культурного потенциала индивидов. Следовательно, учебные заведения выступают в роли социальных систем, моделей общества, которое помогает актерам получить моральные принципы, социальные нормы, навыки общения.

Ключевые слова: трудовая социализация, профессиональная социализация, социальные нормы, культурный капитал, моральные принципы.

Summary

Shaposhnikova I. V. Labor and professional socialization of young people as elements of cultural capital. – Article.

This article attempts to explore the relationship between cultural capital and labor socialization of graduates of higher educational institutions. The author notes that research problems grounded on three conceptual areas: socio-cultural subjective and value theories, the concept of cultural education, theory of cultural capital. It is noted that in the present conditions schools implement socio-cultural function aimed at developing a socially significant cultural potential of individuals. Hence schools act as social systems model of society that helps actors to acquire moral principles, social norms, communication skills.

Key words: labor socialization, professional socialization, social norms, cultural capital, moral principles.